

VI
ВІТЧИЗНЯНЕ
ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО:
ТРАДИЦІЇ, ДОСВІД,
ПЕРСПЕКТИВИ

УДК 94 (477) “19”: 008 9 (091)

Тетяна Григор'єва (м. Київ)

З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ЗАКОНУ ПРО ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК СТАРОВИНИ

(продовження; початок в № 1 за 2005 р.; № 1–4 за 2008 р.)

Розкривається історія створення закону про охорону пам'яток старовини, розглядаються конкретні пропозиції українських науковців щодо збереження історико-культурного надбання.

Ключові слова: історико-культурна спадщина, пам'ятки археології, архітектури, історії, археологічні, історичні товариства.

На початку ХХ ст. урядовці змушені були повернутися до розгляду питань збереження пам'яток старовини. Справа полягала в тому, що Державна рада, розглядаючи питання про ремонт церкви у місті Муромі, звернула увагу на недосконалість законодавчих постанов стосовно охорони давніх пам'яток, викладених у Будівельному статуті, де був спеціальний розділ, присвячений правилам проведення ремонту і охорони стародавніх споруд (ст. 181, 182, 183). Особливій комісії, створеній у 1902 р., було доручено доопрацювати відповідні статті Будівельного статуту. Так, статтею 181¹ суворо заборонялося руйнувати залишки древніх палаців, укріплень, пам'ятників та інші споруди, що мали художню цінність. Відповідальність за їхній стан покладалася на керівників губерній і місцеву поліцію. Стаття 182² конкретизувала завдання, викладені у статті 181. В ній наголошувалося, що ремонту підлягають споруди, в яких збереглися будь-які приміщення, а в решті випадків, коли ступінь руйнації велика, то ремонту підлягають лише уцілілі частини всієї будівлі. Для цього необхідно звертатися до Головного управління шляхів сполучень, котре з обґрунтуванням про необхідність ремонту звертається до Міністерства внутрішніх справ за дозволом на проведення ремонтних робіт. В статті 183 викладені питання фінансування ремонтних робіт, підтримки пам'яток давнини в належному стані, вирішення яких покладалося як на місцеві бюджети, так і за рахунок державної казни³. Доопрацювання вказаних статей Будівельного статуту, нормативних пам'яткоохоронних актів, прийнятих в різний час в Росії (1822 р. — № 29105; 1826 р. — № 794; 1827 р. — № 1613; 1837 р. — № 10303; 1848 р. — № 26992; 1854 р. — № 28405 та ін.)

були визнані як недостатні в області охорони пам'яток старовини.

Наприкінці 1904 р. Комітет Міністрів доручив Міністерству внутрішніх справ переглянути діючі постанови про збереження стародавніх пам'ятників і споруд і висловити свої пропозиції. У 1905 році на засіданнях Особливої комісії 22 лютого, 7, 14, 28, березня та 14 квітня були вироблені “Основні положення заходів збереження пам'яток старовини”. В “Основних положеннях” були визначені види пам'яток, що повинні охоронятися державою. А саме: а) пам'ятки зодчества, живопису, ліплення; б) монументи на честь осіб та історичних подій; в) пам'ятки письма і друку; г) пам'ятки прикладного мистецтва; д) взагалі всі пам'ятки, цінні своєю старовиною, художнім, археологічним чи історичним значенням⁴.

У наступних пунктах “Основних положень” викладено, що їх дія поширюється на рухомі і нерухомі пам'ятки, обумовлювалося, що ці положення не поширюються на архіви, котрі є окремою турботою уряду. Визначалося, що поіменний список пам'яток повинен складатися установою, котра буде опікуватися їх охороною, до загального списку пам'яток повинні включатися всі нерухомі визначні споруди після 150-літнього існування. У 5-му пункті “Основних положень” наголошувалося на тому, що “незалежно від того, у підпорядкуванні якої установи (державної, церковної чи громадської) перебуває пам'ятник старовини, на нього поширюється дія “Основних положень”. 6-м пунктом пропонувалося поділити всі пам'ятки на 2-і групи: до першої віднести пам'ятки, що мають археологічне, історичне чи високохудожнє (мистецьке) значення, охорону яких повинен забезпечувати уряд;

до другої групи — решта пам'яток, що підлягає збереженню. Далі розглядалися проблеми підготовки і складання списку пам'яток. Рекомендувалося, що списки пам'яток першої групи повинні складатися центральним органом, на який буде покладена відповідальність за охорону старовини. Утримання їх, при відсутності коштів в установах, у підпорядкуванні яких вони нині знаходяться, повинна проводитися за рахунок чи при частковій підтримці з державної казни. Для виконання функцій охорони пам'яток старовини в країні передбачити мережу місцевих установ на чолі з вищим центральним органом. Пропонувалося (стаття 9) “до місцевих охоронних органів включити існуючі товариства (історичні і археологічні), що мають відношення до охорони пам'яток. Формою такої участі може бути створення ряду окружних установ, які вносять свої висновки та пропозиції нижчим губернським органам. “Основним положенням” визначалися і функції охоронних органів, а саме, наглядового і виконавчого характеру. До наглядових функцій віднесено: виявлення, фотографування, замальовки, складання списків, вивчення пам'яток, нагляд за збереженням, надання пропозицій і висновків відповідним відомствам з питань ремонту і реставрації⁵.

Виконавчі функції охоплювали практичні питання — виконання ремонтних робіт, утримання пам'яток старовини в належному стані. У відповідності до статті 11-ї пам'ятки поділялися на дві групи: 1) пам'ятки, що перебувають у користуванні різних установ і відомств, підтримуються їхнім коштом, і 2) пам'ятки, що не використовуються окремими відомствами і підтримуються коштами охоронних органів. Таким чином, на пам'ятки першої групи поширюються лише наглядові функції охоронних органів, а на пам'ятки другої — наглядові і виконавчі функції. Особлива комісія запропонувала до 9-ї статті “Основних положень” проект розподілу імперії на археологічні округи для завідування справою охорони пам'яток старовини в країні. Передбачалося створення 15 округів: Санкт-Петербурзький, Псковський, Віленський, Прибалтійський, Московський, Казанський, Харківський, Київський, Варшавський, Одеський, Кавказький, Оренбурзький, Сибірський, Мінусинський, Туркестанський. На території України пропонувалося створити: Харківський округ на чолі з історико-археологічним товариством, що

діяв при Харківському університеті і включав — Харківську, Курську, Воронежську губернії, область Війська Донського; Київський — на чолі з Історичним товариством Нестора-літописця чи одним із історико-археологічних товариств м. Києва, який включав Київську, Подільську, Волинську, Чернігівську і Полтавську губернії; Одеський — на чолі з Одеським товариством історії та старожитностей, що охоплював би Херсонську, Катеринославську, Таврійську губернії.

Особлива комісія Міністерства внутрішніх справ по перегляду діючих постанов по збереженню древніх пам'яток і споруд не змогла вирішити всі питання і прийняла рішення вислухати думку компетентних установ.

А саме: 1. Чи доцільно поширювати підготовлені Комісією правила збереження пам'яток старовини на нерухоме майно, що перебуває у приватній власності. При позитивній відповіді визначитися, якою мірою можна обмежувати право приватного власника вільно розпоряджатися належною йому спорудою, а з іншого боку — якою мірою можна надати право охоронному органу втручатися в його розпорядження.

2. Чи доцільно для завідування справою охорони древніх пам'яток створення будь-яких нових місцевих губернських органів, чи може для цієї мети використати нині існуючі, близькі за характером діяльності — губернські вчені архівні комісії, реформувавши їх відповідним чином? Чи можна обмежитися діяльністю одного охоронного органу на декілька губерній, чи визнати за необхідне, щоб кожна губернія мала свій охоронний орган?

3. У випадку визнання доцільним утворення самостійних органів по збереженню пам'яток давнини, яким чином визнати їхній склад? Зокрема, чи доцільно включати до складу цих органів чи реформованих архівних комісій спеціальних консерваторів і кореспондентів за зразком, існуючим в установах західноєвропейських держав, а також чи допускати до роботи представників вільних мистецьких професій?

4. Чи доцільно доручати окружним органам будь-які охоронні функції, окрім висновків з питань ремонту і реставрації древніх пам'яток? Зокрема, чи доцільно доручати окружним установам: а) утримання окремих пам'яток і дослідження їх; б) виконання функцій губернських органів відносно тих губерній, де відповідні установи відсутні?

5. У випадку відмови історико-археологічних товариств взяти на себе обов'язки проєктуючих окружних органів, в якій формі і складі повинні бути організовані ці установи?

6. Чи доцільно залучати до співпраці у витратах на справу охорони пам'яток старовини місцеві земські і міські установи і при позитивній відповіді: а) в якій формі ця участь має бути оформлена; б) чи необхідно включати до складу місцевих органів представників земств і місцевих громадських об'єднань; в) чи доцільно, у деяких випадках, безпосередньо передавати самим земствам і містам виконання функцій охоронних організацій?

7. Які заходи і які постанови (кримінального чи цивільного характеру) необхідно прийняти для найкращого досягнення мети — охорони пам'яток старовини? Зокрема, чи доцільно встановити, за прикладом Швейцарії, обов'язкову, через певний проміжок часу (3 роки), перевірку усіх пам'яток старовини, що знаходяться під охороною? б) Чи доцільно встановити будь-які правила про вивіз старожитностей за кордон? в) Чи необхідно включити до законопроекту наступні постанови, підготовлені у 1902 році Особою комісією по перегляду Будівельного статуту:

1. Забороняється руйнувати, розбирати чи змінювати без законного дозволу древні пам'ятки церковної, цивільної чи воєнної архітектури з усіма їхніми приладдями чи залишками, що знаходяться на землях державних, громадських, церковних чи інших установ під відповідальність тієї влади в підпорядкуванні котрої знаходиться пам'ятка чи земля, на якій вона розташована.

2. Якщо пам'ятник визнаний таким, що має археологічне чи історичне значення, знаходиться у приватній власності, то він може бути відчуженим за певну винагороду і переданий до відповідного відомства для утримання у первісному стані.

3. За переміщення, знесення, руйнацію чи видозміну пам'яток давнини, без відповідного дозволу, що передбачений законом, винуватці підлягають тюремному ув'язненню строком від одного до чотирьох місяців. Незалежно від цього, провинець зобов'язаний власним коштом відновити, коли це можливо, знищені частини пам'ятки⁶.

Підготовлені Комісією Міністерства внутрішніх справ матеріали були надіслані науковим товариствам, вченим архівним комісіям для ознайомлення і висловлення своїх пропо-

зицій щодо норм організації охорони і збереження старовини. На звернення Департаменту загальних справ Міністерства внутрішніх справ з України відгукнулися: Полтавська, Таврійська, Чернігівська вчені архівні комісії, Історичне товариство Нестора-літописця.

У відгуку Чернігівська губерньська вчена архівна комісія підтвердила, що погоджується з більшістю пунктів, викладених в "Основних положеннях". Стосовно 8 пункту, яким передбачалося створення мережі місцевих установ на чолі з вищим центральним органом, то вона зауважила, що місцеві органи охорони пам'яток повинні підпорядковуватися лише одній вищій центральній установі. Виходячи з цього, ЧГВАК не підтримала, передбачену 9 пунктом, пропозицію створення окружних охоронних органів, виступила проти поділу території імперії на округи, котрі були викладені в додатку "Основних положень". На думку Чернігівської вченої архівної комісії, губерньські охоронні органи повинні бути самостійними, а єдиний в імперії вищий центральний орган — об'єднуючим і керуючим, що внесло б в діяльність губерньських органів певну згуртованість і плановірність у роботі. Серед невирішених питань зауваження торкалися лише 2-го пункту. Особлива Комісія наполягала на тому, що у кожній губернії повинен бути окремий охоронний орган і для цього можна використати близькі за характером діяльності архівні комісії, відповідним чином реформувавши їх. Бажано було б перетворити Губерньські архівні комісії на губерньські історико-археологічні товариства чи комітети, комісії з включенням до кола їхніх обов'язків питань вивчення і охорони місцевих пам'яток старовини — рукописів, предметів та речей приватного чи суспільного вжитку (до XVIII століття включно), а також вивчення пам'яток усної народної творчості. До складу губерньських організацій повинні входити представники державних і громадських відомств і установ (за призначенням чи обраних), особи з числа місцевих діячів, відомих своєю любов'ю до старовини і бажаючих надати посильну допомогу. Для успішного здійснення губерньською організацією заходів по охороні і вивченню місцевих пам'яток старовини необхідна фінансова допомога з боку держави. В зв'язку з тим, що в той час велась робота по підготовці нового Положення про архівні комісії, Чернігівська вчена губерньсь-

ка архівна комісія вважала за доцільне об'єднати цей проект з проектом “Основних положень” про охорону древніх пам'яток, реформувавши архівні комісії — у губернські вчені архівно-археологічні комісії, з чітко визначеними правовими засадами, без чого не можливо досягти поставленої мети — збереження пам'яток старовини⁷.

У вересні 1905 року “Основні положення” розглянула Таврійська вчена архівна комісія і, в цілому, схвалила їх. Але, враховуючи значну кількість пам'яток, що знаходяться на території губернії, їх важливе історичне і мистецьке значення (древності Херсонесу, Керчі, Феодосії та багато інших), то архівна комісія запропонувала створити окремі округи в межах Таврійської губернії. Відносно “не розв'язаних питань”, вона вважала за доцільне поширити правила збереження пам'яток старовини на нерухоме майно, що перебувало у приватній власності. При цьому навела приклади, що в Криму у приватній власності перебувають такі визначні пам'ятки, як залишки палацу Феодоро (Мангуп-Кале), печерні церкви в Мангуп-Кале, Черкес-Кермен із залишками стінопису, чисельні древні споруди в Старому Криму, Ескі-Сараї, катакомби в Керчі, не говорячи про кургани, древні печери, залишки городищ тощо. Більшість власників стародавніх споруд не приділяє їм ніякої уваги, не знає їхньої історичної вартості. Вони гинуть, так були втрачені настінні розписи печерної церкви в селі Улакли; печери — Мангупські, Чуфуткальські. Печери — могили Неаполя Скіфського поблизу Сімферополя перетворені на житло чи сараї місцевими жителями, руїни монетного двору в Ескі-Сараї і такого ж двору і караван-сараю у Старому Криму розібрані власниками на інші будови. Таким же чином були використані руїни стародавньої церкви в селі Орталан. Багато древніх церков у Судакській колонії, поблизу Топловського монастиря, перетворені на амбари, склади для непотребу. На думку членів Таврійської вченої архівної комісії, необхідно зобов'язувати власників стежити за збереженням древніх пам'яток, споруджувати, де це необхідно, огорожі і паркани за власний чи державний кошт, не пристосовувати стародавні споруди під господарські потреби без дозволу і вказівок тих органів, котрим буде доручена їх охорона, не розкопувати курганів, городищ, могил без дозволу і нагляду відповідної установи. Втручання охоронних органів, на

думку ТВАК, може складатися з роз'яснень значення пам'яток старовини, вказівок щодо способів їх збереження та притягнення, у крайньому випадку, власника пам'яток до судової відповідальності. Відносно пропозиції щодо реорганізації Губернських вчених архівних комісій, то, визначаючи їх вагому роль у справі охорони пам'яток, ТВАК підтримала пропозицію, що при відповідному реформуванні і фінансовому забезпеченні можливе перетворення їх, у майбутньому, на установи охорони та збереження пам'яток. Стосовно Таврійської губернії, висловлювали думку про доцільність створення на її території декількох округів, врахувавши, що Херсонес і Керч знаходяться у підпорядкуванні імператорської Археологічної комісії, а Феодосія, Судак та окремі споруди в Керчі — у підпорядкуванні Одеського товариства історії та старожитностей. Після реформування вчених архівних комісій до складу охоронних установ доцільно включити консерваторів і кореспондентів, залучати до роботи аматорів-дослідників, освічених людей, представників мистецьких професій, вчених, всіх, хто цікавиться пам'ятками, історією краю. Таврійська вчена архівна комісія запропонувала також надати право окружним установам утримувати, зберігати, вивчати окремі пам'ятки старовини, наголошувала на необхідності після реформування архівних комісій вирішити питання музеїв, бібліотек, що повинні стати державною власністю, а не бути у підпорядкуванні різних товариств, в яких вони зараз знаходяться. Щодо покарання за навмисне псування, привласнення, викрадення чи нищення пам'яток давнини, то члени Таврійської вченої архівної комісії вважали, що винуватих необхідно притягувати до суду, бажано було б проводити періодично перевірку пам'яток, що знаходяться під охороною. Заборонити, всіма можливими заходами, вивіз предметів старовини за кордон⁸.

Полтавська вчена архівна комісія (ПВАК) в зауваженнях до проекту “Основних положень” відзначила, що запланований Київський округ дуже великий за територією, і запропонувала Чернігівську, Полтавську губернії об'єднати в один округ, враховуючи, що ці губернії представляють територію старої Малоросії. Відносно права власника розпоряджатися належними йому древніми спорудами (валами, городищами, визначними курганами тощо), то ПВАК пропонувала ввести обмежен-

ня. Споруди не повинні руйнуватись чи змінюватись без дозволу охоронної установи. Нагляд за древніми пам'ятниками можна покласти на існуючі архівні комісії чи відповідні товариства за умови фінансування їх з державної скарбниці. До складу охоронних установ повинні залучатися представники місцевих установ, в підпорядкуванні яких знаходяться ті чи інші пам'ятки старовини, як-то: земства, духовні відомства і т. п., а також особи, що вивчають старожитності краю, а передбачені "Основним положенням" консерватори (охоронці), кореспонденти повинні бути у кожному повіті. ПВАК вважала за доцільне залучати фінанси міських громадських самоуправлень, земських установ у формі субсидій для забезпечення охорони пам'яток, при цьому виступила проти надання їм функцій охоронних органів. Разом з тим ПВАК не змогла висловити свою думку стосовно кримінальної відповідальності за руйнацію та нищення пам'яток старовини, пропонувала передати ці питання на розгляд юридичних установ. ПВАК підтримувала пропозиції, викладені в проекті щодо періодичної перевірки стану пам'яток, встановлення необхідних правил вивозу предметів старовини за кордон, заборону розбирати, видозмінювати пам'ятки без дозволу охоронних органів⁹.

Історичне товариство Нестора-літописця 25 вересня 1905 року теж розглянуло "Основні положення", підготовлені комісією при Міністерстві внутрішніх справ для перегляду діючих постанов по охороні древніх пам'яток і споруд. Для підготовки пропозицій Товариство створило комісію у складі: В. Б. Антоновича, Г. Г. Павлуцького (голова), М. І. Петрова, Ю. А. Кулаківського, В. З. Завітневича, О. І. Левицького, М. Ф. Біляшівського, В. Т. Георгіївського, М. В. Довнар-Запольського, В. І. Щербини.

В обговоренні питання брали участь В. Т. Георгіївський, М. В. Довнар-Запольський, А. А. Дмитрієвський, Ю. А. Кулаковський, Г. Г. Павлуцький, А. М. Лобода. У своїх виступах вони наголошували на тому, що у ряді іноземних держав пам'ятки є предметами національної гордості, особливої турботи. На жаль, у Росії, за поодиноким винятком, пам'ятки знаходяться у повному забутті, розкрадаються, використовуються не за призначенням, відновлюються хижацькими методами і спотворюються. Через ці причини у Південно-Західному краї загинуло багато пам'яток. Істо-

ричне товариство Нестора-літописця підтримало справу по упорядкуванню законодавчих нормативних заходів по охороні пам'яток і, в міру своїх можливостей, намагається здійснювати подібні заходи. У складі товариства працює комісія по обстеженню і опису пам'яток старовини, очолювана Г. Г. Павлуцьким, котра проводить пошуки пам'яток давньої дерев'яної архітектури. Обговоривши "Основні положення", Комісія підготувала пропозиції, які торкалися, в основному, питання функціонування Центрального охоронного органу, відносно якого Історичне товариство Нестора-літописця висловило такі побажання:

– Центральний охоронний орган має формуватися з представників наукових установ С.-Петербурга, спеціалістів з археології;

– функції окружних охоронних органів можуть виконувати місцеві історико-археологічні товариства;

– діяльність охоронних органів не повинна обмежуватися ступенем давнини пам'яток і споруд;

– у Київському археологічному окрузі функції окружного органу бере на себе Історичне товариство Нестора-літописця. З цією метою воно налагоджує зв'язки з Губернськими вченими архівними комісіями і Церковно-археологічними товариствами;

– губернії Мінська і Могилевська, на думку товариства, повинні входити до Віленського округу, з яким вони більш тісніше пов'язані своїм історичним минулим і етнографічним складом населення;

– Історичному товариству Нестора-літописця повинна надаватися фінансова допомога на витрати, пов'язані з виконанням охоронних функцій;

– право охорони повинно поширюватися і на пам'ятники, що знаходяться у приватній власності;

– Товариство вважає доцільною участь земських і міських громадських установ у фінансових витратах на охорону пам'яток¹⁰.

Таким чином, проаналізувавши зауваження, що надійшли від наукових установ, що працювали на території України, можна зробити такі висновки. Наукові товариства і Губернські вчені архівні комісії підтримали проект "Основних положень" по перегляду діючих постанов про збереження древніх пам'яток і споруд; визнали за необхідне створення мережі місцевих установ по охороні

пам'яток з Центральним органом на чолі; підтримали ідею поділу імперії на округи і запропонували створити додаткові округи — один чи два у Таврійській губернії, що не підпорядковувалися б Одеському товариству історії та старожитностей; у Київському окрузі виділити Чернігівську і Полтавську губернії, а Мінську і Могилевську губернії віднести до Віленського округу; погоджувалися на реформування Губернських архівних комісій, передачу їм пам'ятоохоронних функцій, обумовивши необхідність їх фінансування з державної скарбниці.

Позитивно відгукнулися і на пропозицію щодо залучення до охорони пам'яток міських громадських установ і земств. Визнали за доцільне проводити періодичні перевірки стану пам'яток давнини, включення до складу охоронних округів консерваторів (охоронців) і кореспондентів; обмежити права приватних власників, запровадити кримінальну відповідальність за самовільну руйнацію чи видозміну пам'яток, заборонити вивезення предметів старовини за кордон без дозволу відповідних установ.

Деякі наукові товариства, як, наприклад, Товариство історії і старожитностей Прибалтійських губерній (Остзейських провінцій), що існувало з 1834 року у м. Ризі, у відгуку наголошувало, що справі охорони пам'яток буде сприяти вивчення історії та історії мистецтва у школах та університетах, підкреслювало, що низький рівень викладання предметів у Росії, порівняно з європейськими країнами, веде до зменшення компетентних осіб, що суспільство вже відчуває нестачу молодих кадрів. Подібна ж ситуація складалася і з підготовкою архітекторів, недостатньо уваги приділялося вивченню історії зодчества, особливостей його розвитку в певних регіонах країни. А те, що нині архітектори стали активно вивчати пам'ятки зодчества, то ця заслуга належить виключно Політехнічному інституту¹¹.

Московське археологічне товариство у відгуку висловило сумнів відносно охорони пам'яток у Прибалтійському окрузі. На його думку, “німецькі вчені, що сповідують католицьку чи лютеранську віру, не зможуть оберігати і відновлювати православні храми” і пропонувало доручити охорону православних пам'яток одному із сусідніх округів, наприклад, Санкт-Петербурзькому¹². Як бачимо, на поверхні імперські прояви були завуальо-

вані турботою про захист культових пам'яток. Відносно зауважень до інших пунктів проекту “Основних положень”, то Московське археологічне товариство пропонувало посилити відповідальність власників за вчасну реставрацію споруд, а при відмові виконувати такі роботи вимагати відчуження пам'ятки. У випадку продажу маєтків, де знаходиться зареєстрований пам'ятник, держава повинна мати перевагу перед іншими покупцями. Наголошувало також на необхідності брати під охорону пам'ятки, що перебувають у приватній власності, підтримувало пропозицію про передачу частини охоронних функцій земствам і містам. Певний наголос було зроблено щодо заборони вивезення старожитностей з країни, а продаж колекцій за кордон можна дозволяти лише після того, як держава відмовиться їх придбати. За вивіз старожитностей без дозволу держави пропонувалося передбачити законом штраф чи тюремне ув'язнення, а діяльність скупників, агентів по скупці предметів старовини повинна здійснюватися під наглядом окружних округів¹³.

Події російської революції у 1905–1907 рр. на певний строк призупинили роботу урядової комісії по підготовці законодавства про збереження пам'яток давнини. Лише з осені 1908 року при Міністерстві внутрішніх справ передбачалося відновити роботу комісії по підготовці законодавства про збереження пам'яток старовини. Дізнавшись про це, заступник голови комісії по збереженню стародавніх пам'яток Московського археологічного товариства професор, директор Петербурзького архітектурного інституту М. В. Султанов, під час роботи XIV Археологічного з'їзду, що проходив у серпні місяці 1908 р. у м. Чернігові, звернувся до Вченого комітету з'їзду з проханням обговорити заходи по охороні пам'яток і передати їх уряду у вигляді пропозицій з'їзду. За дорученням П. Уварової — голови Московського археологічного товариства, М. В. Султанов підготував перелік заходів по збереженню пам'яток і передав їх на розгляд Вченого комітету з'їзду. Обговорені на засіданнях, редакційно доопрацьовані і доповнені Комісією по збереженню стародавніх пам'яток Московського археологічного товариства та науковими товариствами Росії, ці заходи у 1909 р. були передані урядовій комісії в якості побажань, як проект “Правил охорони стародавніх пам'яток Росії”¹⁴. Він складався з 14 пунктів, в яких передбачався поділ території

країни на археологічні округи, на чолі з археологічними чи історичними товариствами та вказувалися такі їхні обов'язки: 1) реєстрація пам'яток, 2) турбота про їх збереження, 3) реставрація, поділ на рухомі і нерухомі і маючі мистецьку цінність на три категорії: а) пам'ятки державного значення, б) пам'ятки місцевого значення, в) пам'ятки, що не мають особливої археологічної цінності. Утримання першої групи пам'яток покладалося на установи, в підпорядкуванні яких вони перебувають, а при відсутності коштів в цих установах — за рахунок державної скарбниці; утримання другої групи передбачалося здійснювати за рахунок установ, міст і земств, яким вони будуть підпорядковані.

Пропонувалося у м. С-Петербурзі створити державну установу зі штатом: голова, заступник голови і співробітників (членів), представників археологічних товариств, що очолюватимуть археологічні групи, представників відомств, що нині, у відповідності із законодавством, завідують древніми пам'ятками, як-то: імп. Археологічна комісія, Академія мистецтва, св. Синод, Міністерство внутрішніх справ і т. д. Були виписані їхні обов'язки, передбачалися джерела фінансування (державна скарбниця), а також за рахунок коштів міст і земств. Законодавство запропонували розширити новими положеннями:

- надати уряду право на примусове відчуження нерухомих і рухомих пам'яток старовини;

- ввести цивільну чи кримінальну відповідальність у вигляді штрафу з зобов'язанням відновити, при можливості, зруйноване за власний кошт, або особисте затримання (ув'язнення), ця відповідальність повинна поширюватись на усіх без винятку;

- надати право порушувати позов на притягнення до відповідальності окружним товариствам, що будуть перейматися охороною пам'яток;

- заборонити вивіз за кордон пам'яток старовини.

Окрема стаття була присвячена питанням викладання церковної археології у духовних академіях і семінаріях, включення їх до складу університетських курсів і художніх училищ¹⁵.

В цей час міжвідомча комісія при Міністерстві внутрішніх справ підготувала свій варіант проекту закону про охорону старожитностей і передала до Державної Думи. Пред-

ставило свій проект і Московське археологічне товариство, відрядивши до Санкт-Петербурга співробітників І. П. Машкова і С. К. Богословського. Розширене обговорення проектів відбулося 4 грудня 1911 р. за участю представників Державної думи, Державної ради, імп. Російського археологічного товариства, імп. Археологічної комісії, імп. Московського археологічного товариства та ін.

З доповіддю виступив археолог, професор кафедри Східної історії Петербурзького університету, голова Східного відділення імп. Російського археологічного товариства М. І. Веселовський, який ознайомив присутніх з загальним станом охорони пам'яток в Росії, з внесеними на розгляд проектами і висловив думку, що між проектами принципових розбіжностей немає, що обидва проекти недосконалі. Він запропонував скористатися вже існуючими установами, що працюють в галузі вивчення і охорони пам'яток, маючи на увазі імп. Археологічну комісію, котру необхідно, на його думку, підкріпити кадрами і коштами.

Представник Московського археологічного товариства І. П. Машков не погодився з висновками доповідача, вказав на існуючі розбіжності поданих законопроектів. Зокрема, підходами, якими користувалося Московське археологічне товариство при підготовці свого законопроекту. Наголошував, що в його основу покладені праці Археологічних з'їздів, доробки міжвідомчої комісії, створеної при Міністерстві внутрішніх справ. З доводами І. П. Машкова не погодився відомий археолог О. А. Спіцин, який підкреслював плідну роботу в області вивчення пам'яток імп. Археологічної комісії, критикуючи при цьому Московське археологічне товариство за невдалі реставраційні роботи останніх років, а представник Державної Ради Штюрмер, запропонував передати справу охорони пам'яток імп. Археологічній комісії¹⁶.

Безперечно, що з такими висновками обговорення не погодилися представники імп. Московського археологічного товариства і звернулися до члена Державної думи М. В. Челнокова з проханням створити спеціальну комісію для обговорення законопроекту про охорону пам'яток і вивести розгляд питання з підпорядкування комісії народної освіти, куди його передала Державна рада. Цю пропозицію підтримав також і голова імп. Археологічної комісії граф О. О. Бобринський.

Наступного дня (5 грудня) представники імп. Московського археологічного товариства зустрілися з головою Державної думи М. В. Родзянко і отримали дозвіл бути присутніми на засіданні Думської комісії під час розгляду проекту закону “Про охорону пам’яток старовини”.

Отримавши інформацію про критичні зауваження, висловлені під час обговорення в Петербурзі, поданого імп. Московським археологічним товариством проекту закону про охорону пам’яток, голова товариства

П. С. Уварова терміново провела ряд засідань Комісії по збереженню пам’яток старовини. На них були обговорені і прийняті письмові зауваження до законопроекту МВС і розіслані до наукових, археологічних, творчих товариств країни на предмет рецензування. Пропозиції, зауваження щодо його доопрацювання надійшли. В який спосіб цього разу було організовано обговорення проектів закону про охорону пам’яток старовини, розглянемо в наступному номері журналу. *(Далі буде)*.

Джерела та література

- 1 Ст. 181. Строжайше воспрещается разрушать остатки древних замков, крепостей, памятников и других зданий древности, под ответственностью, за нарушение сего начальников губерний и местных полиций 1822 июля (29105); 1826 дек. 31 (794); 1827 дек. (1613); 1837 июня 3 (10303); 1848 фев. (26992).
- 2 Ст. 182. Из зданий сего рода (ст.191) исправляются и починиваются только те, в коих есть какие-либо помещения: в прочих же починиваются и поддерживаются только ворота. В случае необходимости сих исправлений делается представление Главному управлению путей сообщения для сношения с Министерством внутренних дел, с описанием повреждений и ветхости, и с изъяснением для чего именно исправление нужно. 1827 дек.14 (1613); ср. 1854 июля 7 (28405); Ст. 57, 58, 59.
- 3 Ст. 183. Издержки на исправление и поддержание древних зданий обращаются на счет городов, в коих самые здания и находятся. А на государственное казначейство единственно при недостаточности городских сумм; но в сем последнем случае не иначе как по предварительному представлению планов и смет и испрошении, всякий раз на отпуск потребной суммы, высочайшего разрешения через Комитет Министров. 1836 марта 31 (9045).
- 4 Материалы по вопросу о сохранении древних памятников, собранные императорским Московским археологическим обществом. — М., 1991, — С. 45–51.; Историко-культурна спадщина України (XIX ст. — поч. XXст.). 36. док. і мат. (упоряд. Т. Ф. Григор’єва) — К., — 1995. — С. 136–143.
- 5 Там само.
- 6 Там само.
- 7 Общий обзор деятельности Черниговской губернской архивной комиссии за 1905–1908 годы // Труды Черниговской губернской архивной комиссии. — Чернигов, 1908. — Вып. 7, — С. 118–121.
- 8 Известия Таврической ученой архивной комиссии. — Симферополь, 1906. — № 39. — С. 132–134.
- 9 Труды Полтавской ученой архивной комиссии. — Полтава, 1910, Вып. 8. — С. 186–187.
- 10 Сведения о заседаниях Исторического общества Нестора-летописца с 27 октября 1904 г. по 27 октября 1905 г. // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — К., 1906. — Кн. 19. — Вып. 2. — С. 38–43.
- 11 Отзыв общества истории и древностей Прибалтийских губерний по вопросу о сохранении памятников старины в России. — Рига, 1909. — С. 23–25.
- 12 Материалы по вопросу о сохранении древних памятников, собранные императорским Московским археологическим обществом. — М., 1911. — С. 51–57; Историко-культурна спадщина України (XIX ст. — поч. XX ст.). 36. док. і мат. (упоряд. Т. Ф. Григор’єва) — К., 1995. — С. 145.
- 13 Там само.
- 14 Труды XIV Археологического съезда в Чернигове в 1908 г. — М., 1911. — Т. 3. — С. 75–76.
- 15 По вопросу о сохранении древних памятников, собранных императорским Московским археологическим обществом. — М., 1911. — С. 60–62; Историко-культурна

спадщина України (XIX ст. — поч. XX ст.). Зб. док. і мат. (упоряд. Т. Ф. Григор'єва) — К., 1995. — С. 161–164.
16 Древности. Труды комиссии по сохране-

нию древних памятников императорского Московского археологического общества. — М., 1914 г. — Т. 5. — С. 62–63.

Татьяна Григорьева

Из истории создания Закона о сохранении памятников старины

Раскрывается история создания Закона об охране памятников старины, рассматриваются конкретные предложения украинских ученых касательно сохранения историко-культурного наследия.

Ключевые слова: историко-культурное наследие, памятники археологии, архитектуры, истории, археологические, исторические общества.

Tetana Hrygor'eva

The history of creation of the Law preserving the historical monuments

The article describes the history of forming and preserving the historical monuments in Ukraine, the contribution of famous Ukrainian science and cultural leaders in this field, the structure of this manifold work.

Key words: Ukrainian culture, historical-cultural heritage, archeological, architecture, historical monuments, archaeological, historical organization.

